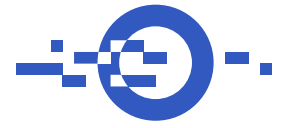

FİKRİ GÜNDEM

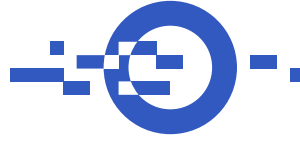
AIPPI Türkiye Bülteni

Sayı 29 / Ekim 2024

AIPPI
TÜRKİYE

AIPPI
TÜRKİYE

Sayı 29 / Ekim 2024

FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI KORUMA DERNEĞİ

AIPPI Türkiye Ulusal Grubu

www.aippiturkiye.org

twitter.com/aippiturkiye [instagram.com/aippiturkiye](https://www.instagram.com/aippiturkiye) [linkedin.com/aippiturkiye](https://www.linkedin.com/aippiturkiye)

Guldeniz Dogan Alkan*

*AIPPI Türkiye / Fikri
Mülkiyet Hakları Koruma
Derneği Üyesi*

Bengü Şen Gürakan**

*AIPPI Türkiye / Fikri
Mülkiyet Hakları Koruma
Derneği Üyesi*

GENETİK KAYNAKLAR VE GELENEKSEL BİLGİLERİN FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI İLE KORUNMASI

GÜNCEL GELİŞMELER VE TÜRKİYE’NİN KONUMU

Giriş

Genetik kaynaklar ve geleneksel bilgiler, sadece kültürel ve tarihi önemleri açısından değil, aynı zamanda bilimsel araştırmalar, tıbbi gelişmeler ve sürdürülebilir kalkınma açısından da büyük değere sahiptir. Bu kaynaklara olan küresel ilgi arttıkça, onları korumak için etkili fikri mülkiyet hakları mekanizmalarına duyulan ihtiyaç da giderek artmaktadır.

Bu makale, genetik kaynaklar ve geleneksel bilgilerin fikri mülkiyet hakları ile korunmalarının yollarını inceleyerek, uluslararası çerçeveleri, güncel gelişmeleri ve Türkiye’deki mevcut durumu ele almaktadır.

I. Genetik Kaynaklar ve Geleneksel Bilgilerin Anlaşılması

Genetik kaynaklar, bitkiler, hayvanlar ve mikroorganizmalardan elde edilen ve potansiyel değeri olan genetik materyallerdir. Bu kaynaklar, biyolojik çeşitliliğin temelini oluşturur ve tarım, tıp ve biyoteknoloji gibi alanlarda uygulamaları vardır. Genetik kaynaklara örnek olarak mikroorganizmalar, bitki çeşitleri, hayvan ırkları, genetik diziler, nükleotid ve amino asit dizisi bilgileri, moleküler olaylar verilebilir¹.

Geleneksel bilgi ise, yüzyıllar boyunca geliştirilmiş ve yerel toplulukların kültürel mirası ve kimliği ile yakından ilişkili olan bilgeliği, uygulamaları ve yenilikleri kapsar. Yerli şifacıların şifalı bitkileri kullanması ve nesilden nesile aktarılan sürdürülebilir tarım uygulamaları geleneksel bilgilere örnek olarak verilebilir².

Genetik kaynaklar ve geleneksel bilgilerin korunması kültürel birikimin aktarılması ve inovasyonun

1 WIPO websitesi, “WIPO Member States Adopt Historic New Treaty on Intellectual Property, Genetic Resources and Associated Traditional Knowledge.” ←<https://www.wipo.int/tk/en/genetic/#:~:text=They%20include%2C%20for%20example%2C%20microorganisms,events%2C%20plasmids%2C%20and%20vectors>→, erişim tarihi: 18.08.2024.

2 WIPO websitesi, “Genetic Resources, Traditional Knowledge and Traditional Cultural Expressions” ←<https://www.wipo.int/tk/en/> →, erişim tarihi: 18.08.2024.

korunması için oldukça önemlidir. Geleneksel bilgi, yerli toplulukların kültürel kimliğinin ve mirasının ayrılmaz bir parçasıdır. Yerli toplulukların haklarına ve bilgisine saygı göstermek, sosyal adalet ve etik sorumluluk meselesi olarak görülmektedir³.

Öte yandan genetik kaynaklar, biyoçeşitlilik korumasına ve ekosistem dengesine katkıda bulunmaktadır. Bu kaynaklar, özellikle ilaç, tarım ve kozmetik gibi endüstrilerde büyük ekonomik potansiyele sahiptirler.

II. Uluslararası Hukuki Çerçevesi

Genetik kaynaklar ve geleneksel bilginin korunmasında uluslararası anlaşma ve organizasyonlar önemli bir rol oynamaktadır.

a. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ("Sözleşme") genetik kaynakların sürdürülebilir gelişimini ve bunlardan elde edilen faydaların adil paylaşımını teşvik etmeyi amaçla yan bir sözleşme-dir ve 150'den fazla ülke, bu sözleşmenin tarafıdır⁴. Türkiye, 15.05.1997 tarihinden bu yana Sözleşme'nin tarafıdır.

Sözleşme üyeleri, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı için ekosistem yaklaşımıyla uygulamalar ve politikalar üzerinde düzenli olarak fikir alışverişinde bulunurlar. Üye ülkeler, kalkınma planlamasında biyolojik çeşitlilik konularının ele alınması, sınır ötesi işbirliğinin teşvik edilmesi ve yerli halkların ekosistem yönetimine dâhil edilmesi konularını incelemektedirler.

Sözleşme ayrıca, genetik kaynakların ticari kullanımlarından doğan faydaların paylaşımı konusu da büyük önem taşımaktadır. Sözleşme, genetik kaynaklara erişimin karşılıklı mutabık kalınan şartlarla ve kaynak ülkenin önceden bilgilendirilmiş onayı ile gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Örneğin, Filipinler biyolojik araştırmaların önce hem hükümetten hem de yerel halktan önceden bilgilendirilmiş onay almasını şart koşmuştur.

b. Nagoya Protokolü

Nagoya Protokolü⁵, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin bir parçası olarak 2010 yılında Japonya'nın Nagoya kentinde kabul edilmiştir. Protokol, genetik kaynaklara erişim ve bu kaynaklardan elde edilen faydaların adil ve eşit bir şekilde paylaşılmasını düzenler. Bu düzenleme, genetik kaynakları kullanarak yapılan araştırma ve geliştirme faaliyetlerinden elde edilen faydaların, kaynak ülkelere ve ilgili topluluklara geri dönmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Böylece, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı teşvik edilir. Türkiye, her ne kadar Sözleşme'ye taraf olsa da Nagoya Protokolü'nün tarafı değildir.

Nagoya Protokolü, genetik kaynakların kullanımına ilişkin "önceden bilgilendirilmiş onay"

3 Ibid.

4 Sözleşmeye ait websitesinde yer alan linki üzerinde ←<https://www.cbd.int/countries>→ üye ülkeler listesi görüntülenebilir, erişim tarihi: 18.08.2024.

5 Protokol'ün tam metnine ←<https://www.cbd.int/abs/text/default.shtml>→ adresinden ulaşılabilir, erişim tarihi: 18.08.2024:

("PIC") ve "karşılıklı olarak anlaşılmış şartlar" ("MAT") gibi temel ilkeler getirmektedir. Bu ilkeler, genetik kaynakları kullanan araştırmacılar ve biyoteknoloji şirketlerinin, kaynak ülkenin yetkililerinden izin almasını ve kullanımı konusunda anlaşmaya varmasını zorunlu kılmaktadır. Protokol, ayrıca yerel ve yerli toplulukların geleneksel bilgilerinin korunmasını ve bu bilgilerden elde edilen faydaların adil bir şekilde paylaşılmasını konularının da düzenlemelere yer vermektedir.

Nagoya Protokolü, biyolojik çeşitliliğin korunması ve genetik kaynakların sürdürülebilir kullanımı açısından oldukça önemlidir. Protokol, genetik kaynaklardan elde edilen faydaların paylaşımı konusunda uluslararası işbirliğini artırmakta ve biyolojik korsanlık ile mücadelede önemli bir araç olarak görülmektedir.

c. Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları ("TRIPS") Anlaşması

TRIPS Anlaşması, genetik kaynaklar ve geleneksel bilginin korunmasında önemli bir rol oynar. TRIPS'in 27. maddesi, üye ülkelerin biyolojik materyaller üzerindeki patentlerin düzenlenmesiyle ilgili hükümlere sahiptir ve genetik kaynaklardan elde edilen buluşların patentlenmesi konusunu da kapsamaktadır.

Ancak, TRIPS'in genetik kaynaklar ve geleneksel bilgiye özel bir düzenleme getirmediği görülmektedir, bu da bu tür kaynakların koruma altına alınması için ek ulusal ve uluslararası düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü ("WIPO") gibi uluslararası kuruluşlar, genetik kaynaklar ve geleneksel bilginin fikri mülkiyet yoluyla korunması için ek kılavuzlar ve protokoller geliştirmektedir⁶. Nitekim aşağıda da detaylı olarak açıklanacağı üzere yakın zamanda Mayıs 2024'te, WIPO'nun 15 üye ülkesi tarafından Fikri Mülkiyet, Genetik Kaynaklar Ve İlgili Geleneksel Bilgiye İlişkin Anlaşma imzalanmıştır.

III. Genetik Kaynaklar ve Geleneksel Bilgilerin Korunmasında Fikri Mülkiyet Hukuku

Genetik kaynaklar ve geleneksel bilginin korunması için çeşitli fikri mülkiyet mekanizmaları kullanılmaktadır. Somut olayın özelliklerine göre bu korumalar birlikte ya da tek başına genetik kaynaklara veya geleneksel bilgilere koruma sağlayabilecektir.

a. Patentler

Genetik kaynakların korunmasında patentler, biyoteknolojik buluşlar ve yeni bitki çeşitleri gibi yeniliklerin koruma altına alınmasını sağlamaktadır. Patentlenebilirlik şartlarını taşıyan genetik kaynaklar, somut olayın özelliğine göre patent hukukuna göre koruma altına alınabilecektir⁷.

Örneğin, Monsanto'nun genetik olarak değiştirilmiş tohumları, patent koruması altındadır. Bu tohumlar, tarımda verimliliği artırırken, çiftçilerin bu tohumları kullanırken şirketin lisans

⁶ Jonathan Curci, "The Protection Of Genetic Resources in Intellectual Property Law", bölüm 2 " The TRIPS Agreement And The Patent Protection Of Genetic Resources", Cambridge University Press, 04.08.2010, paragraf 29 – 49.

⁷ WIPO Publications, "Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Traditional Cultural Expressions" ← <https://www.wipo.int/publications/en/details.jsp?id=4504>→, erişim tarihi: 18.08.2024.

koşullarına uymasını gerektirmektedir⁸. Bu, biyoteknolojik yeniliklerin hem teşvik edilmesini hem de koruma altına alınmasını sağlamaktadır⁹.

b. Coğrafi İşaretler

Coğrafi işaretler, belirli bir coğrafi bölgeden gelen ürünlerin, o bölgenin karakteristik özelliklerini taşıdığını garanti etmektedir. Bu tür işaretler, geleneksel bilgi ve biyolojik kaynakların korunmasında önemli bir rol oynayabilmektedir.

Örneğin Türkiye'deki Antep fıstığı, coğrafi işaretli bir üründür ve bu işaret, fıstığın belirli bir bölgede yetiştirildiğini ve o bölgenin özel şartlarına sahip olduğunu göstermektedir. Coğrafi işaret koruması, yerel üreticilere ekonomik faydalar sağlarken, aynı zamanda geleneksel tarım uygulamalarının ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına katkıda bulunmaktadır¹⁰.

c. Geleneksel Bilgi Dijital Kütüphaneleri

Geleneksel bilgi dijital kütüphaneleri, yerli ve yerel toplulukların geleneksel bilgilerini toplayan, koruyan ve dijital ortamda erişilebilir kılan platformlardır.

Örneğin Hindistan'daki Geleneksel Bilgi Dijital Kütüphanesi ("TKDL"), bu tür bilgilerin patentlenmesini engelleyerek, haksız biyolojik korsanlık (*biopiracy*) olaylarının önüne geçmektedir¹¹. TKDL, Ayurveda, Unani, Siddha ve Yoga gibi geleneksel Hint tıbbi bilgilerinin dijitalleştirilmiş veri tabanını içermektedir. Bu kütüphane, patent ofisleriyle işbirliği yaparak, geleneksel bilgilerin haksız şekilde patentlenmesini engellemektedir¹².

d. Geleneksel Bilgilerin Topluluk Protokolleri

Topluluk protokolleri, yerel toplulukların biyolojik kaynaklar ve geleneksel bilgiler üzerindeki haklarını tanıyan ve koruyan yasal belgelerdir.

Yukarıda da örnek verildiği gibi Filipinler'de, yerel toplulukların biyolojik araştırmalara ve biyolojik kaynaklara erişim izni vermeden önce hem hükümetten hem de yerel halktan "önceden bilgilendirilmiş onay" almasını zorunlu kılan yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Bu tür protokoller, yerel toplulukların haklarını korurken, aynı zamanda biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve korunmasına katkıda bulunmaktadır¹³.

8 RishiP. Singh, Pagadala Vara V. Prasadx, K. Raja Reddy, "Climate Change: Implications for Stakeholders in Genetic Resources and Seed Sector", *Advances in Agronomy*, Volume 129, 2015, sayfa 4.

9 David Vivas, "Genetic Resources, Traditional Knowledge and Intellectual Property Rights: Promoting Synergies for Sustainable Development", *A Center for International Environmental Law Issue Brief For the World Summit on Sustainable Development*, 2002, paragraf 2-6.

10 TÜRKPATENT websitesi ←<https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/commonContent/GeographicalIndications>→, erişim tarihi: 18.08.2024.

11 Veritabanına aşağıdaki linkten ulaşmak mümkündür ←<https://www.tkdil.res.in/tkdil/langdefault/common/Home.asp?G-L=Eng>→, erişim tarihi: 18.08.2024.

12 Itsuki Shimbo, Yoko Ito, Koichi Sumikura, "Patent protection and access to genetic resources", *Nature Publishing Group* 2008, paragraf 16-18.

13 EUIPO, Directorate-General For External Policies Of The Union, "Intellectual Property Rights On Genetic Resources And The Fight Against Poverty", 2011, ←[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/457063/EXPO-DE-VE_ET\(2011\)457063_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/457063/EXPO-DE-VE_ET(2011)457063_EN.pdf) → erişim tarihi: 18.08.2024.

e. Bitki Çeşidi Mülkiyet Hakları

Avrupa Birliği ("AB") içinde bitki çeşitlerine ait mülkiyet hakları, Community Plant Variety Right ("CPVR")¹⁴ adı verilen bir sistem tarafından düzenlenmektedir. Bu sistem, patentlere benzer bir şekilde yeni bitki çeşitlerine bir fikri mülkiyet koruması sağlar. Angers, Fransa'daki Community Plant Variety Office ("CPVO") tarafından verilen bu hak, tüm AB üye devletlerinde geçerlidir. CPVR sistemi, TRIPS/WTO anlaşmaları ve Yeni Bitki Çeşitlerinin Korunması Uluslararası Birliği ("UPOV 1991") sözleşmesi gibi uluslararası anlaşmalara uyumlu olarak bitki ıslahçıları için fikri mülkiyet koruması sağlamaktadır¹⁵.

CPVR sistemi kapsamında, bitki ıslahçıları CPVO'ya başvurarak bitki çeşitlerinin ticari kullanımı üzerinde AB genelinde tek bir fikri mülkiyet hakkı elde edebilirler. Çoğu bitki türü için koruma süresi 25 yıl olup, asma, ağaçlar, çiçek soğanları grupları, odunsu küçük meyveler, odunsu süs bitkileri, patates ve kuşkonmaz gibi belirli kategoriler ise 30 yıl boyunca korunabilir.

AB kurumlarından bağımsız olarak finanse edilen CPVO, otonom bir şekilde çalışmakta ve bitki çeşitlerine ilişkin koruma başlıklarının verilmesi konusunda kararlar almaktadır. Bu kararlar, üçüncü taraflar için yasal bağlayıcılığa sahiptir ve bitki ıslahçılarının yeniliklerinin sağlam hukuki koruma altında olmasını sağlamaktadır. Bu durum, Avrupa genelinde tarım sektöründe yenilikçiliği teşvik etmekte ve bitki ıslahına yapılan yatırımları sürekli kılmaya fayda sağlamaktadır.

Aşağıda da detaylı olarak bahsedeceğimiz üzere WIPO üye ülkeleri, yerli ve yerel toplulukları desteklemek için yeni bir anlaşma imzaladılar. Bu Anlaşma, yerli ve yerel toplulukların geleneksel bilgilerini ve biyolojik kaynaklarını daha etkili bir şekilde korumalarına ve ticari olarak değerlendirmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır¹⁶. Anlaşmanın, yerel toplulukların kendi bilgilerini ve kaynaklarını koruma kapasitelerini artırırken, aynı zamanda bu kaynaklardan elde edilen faydaların adil bir şekilde paylaşılmasını sağlayacağı düşünülmektedir¹⁷.

Bu kapsamda özetle patentler ve coğrafi işaretler, yeniliklerin ve bölgesel özelliklerin korunmasını sağlarken, dijital kütüphaneler ve topluluk protokolleri, geleneksel bilgilerin haksız kullanımını engellemek bakımından önemli rol oynamaktadır.

WIPO'nun yeni girişimleri, yerli ve yerel toplulukların haklarını daha etkili bir şekilde korumalarına yardımcı olmaktadır. Bu mekanizmaların etkili bir şekilde kullanılması, biyolojik çeşitliliğin ve geleneksel bilgilerin korunmasını ve sürdürülebilir kullanımını sağlamaktadır.

14 CPOV'nin resmi internet sitesine bu linkten erişim sağlanmaktadır ←<https://cpvo.europa.eu/en>→, erişim tarihi: 18.08.2024.

15 EUIPO, "Plant Variety Property Rights", ←https://food.ec.europa.eu/plants/plant-variety-property-rights_en →, erişim tarihi: 18.08.2024.

16 EUIPO, Directorate-General for Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs, "Historic WIPO Treaty Adopted On Intellectual Property And Genetic Resources", 27.05.2024, ←https://single-market-economy.ec.europa.eu/news/historic-wipo-treaty-adopted-intellectual-property-and-genetic-resources-2024-05-27_en →, erişim tarihi: 18.08.2024.

17 WIPO, "WIPO Member States Adopt Historic New Treaty on Intellectual Property, Genetic Resources and Associated Traditional Knowledge", Mayıs 2024, ←https://www.wipo.int/pressroom/en/articles/2024/article_0007.html →, erişim tarihi: 18.08.2024.

IV. Tarihi WIPO Anlaşması

1999 yılında gelişmekte olan ülkeler, WIPO Patent Hukuku Daimi Komitesi'nde fikri mülkiyet, genetik kaynaklar ve geleneksel bilgi hakkında tartışmaların başlatılmasını talep ettiler. 2000 yılında WIPO Genel Kurulu, genetik kaynaklar, geleneksel ürünler ve folklor ifadeleri bağlamında ortaya çıkan fikri mülkiyet sorunlarını tartışmak üzere zaman sınırlı bir organ olarak bir hükümetler arası komite ("Komite") kurdu. Komite'nin yetkisi esasen bir tartışma forumu yarattı, ancak 2009 yılında WIPO Genel Kurulu, Komite'nin metin temelli müzakereler yürütmesi için yetkisini yeniledi. Bu yetki o zamandan beri WIPO Genel Kurulu tarafından iki yılda bir yenilenmektedir¹⁸. Bu yetki kapsamında Komite müzakereleri genetik kaynaklar, geleneksel ürünler ve folklor ifadeler üzerine üç ayrı metne odaklandı. Bunlardan genetik kaynaklar üzerindeki müzakereler, yakın zamanda düzenlenen WIPO Diplomatik Konferansı'nda bir antlaşmanın kabul edilmesiyle sonuçlandırılmıştır.

Bu kapsamda Mayıs 2024'te WIPO üyesi 15 ülke, genetik kaynaklar ve geleneksel bilginin korunması ve faydalarının adil paylaşımı konusunda 15 ülkenin onay veya katılım belgelerini teslim etmesinden üç ay sonra yürürlüğe girecek olan tarihi bir anlaşma imzaladılar¹⁹. Anlaşma, 1 yıl süre ile WIPO'nun tüm üye ülkelerine imza için açıktır.

Anlaşma, genetik kaynakların korunması ve sürdürülebilir kullanımı konusunda önemli bir adım olarak tarihe geçti. Anlaşma, yerli ve yerel toplulukların haklarını koruma ve genetik kaynaklardan elde edilen faydaların adil bir şekilde paylaşılmasının önünü açmak amacıyla imzalanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler, bu anlaşmanın, yerli ve yerel toplulukların haklarını koruma ve biyolojik kaynaklardan elde edilen faydaların adil bir şekilde paylaşılmasını sağlama konusunda önemli bir adım olduğunu vurgulamaktadır²⁰. Ayrıca, bu anlaşma, biyolojik korsanlıkla mücadelede önemli bir araç olarak görülmektedir.

Anlaşma, genetik kaynaklara erişim ve bu kaynaklardan elde edilen faydaların paylaşımı konusunda net kurallar ve mekanizmalar içermektedir. Özellikle, biyolojik araştırma faaliyetlerinde yerli toplulukların önceden bilgilendirilmiş onayı ve adil fayda paylaşımı ilkeleri vurgulanmaktadır. Bu, yerli ve yerel toplulukların genetik kaynaklarının haksız kullanımını engellemekte ve bu kaynaklardan elde edilen faydaların adil bir şekilde paylaşılmasını sağlamaktadır.

Anlaşma'ya göre, patent başvurusunda talep edilen bir buluşun genetik kaynaklara dayandığı durumlarda, her bir sözleşme tarafının başvuru sahiplerinden genetik kaynakların menşe ülkesini veya kaynağını açıklamalarını talep etmesini gerektirmektedir. Geleneksel bilgi ile ilgili buluşlarda ise, başvuru sahiplerinin bu bilgiyi sağlayan yerli halkları veya yerel toplulukları açıklamaları gerekmektedir²¹.

18 Nirmalya Syam and Carlos M. Correa, Understanding the New WIPO Treaty on Intellectual Property, Genetic Resources and Associated Traditional Knowledge, 3 Temmuz 2024, sayfa 2, paragraf 2

19 An itibarıyla toplam 31 ülke tarafından imzalanan Anlaşma'nın tarafı olan ülkeler şu anda Cezayir, Bosna Hersek, Brezilya, Burkina Faso, Orta Afrika Cumhuriyeti, Şili, Kolombiya, Kongo, Fildişi Sahili, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti, Eswatini, Gana, Lesoto, Madagaskar, Malavi, Marshall Adaları, Fas, Namibya, Nikaragua, Nijer, Nijerya, Niue, Paraguay, Saint Vincent ve Grenadinler, Sao Tome ve Principe, Senegal, Güney Afrika, Birleşik Tanzania Cumhuriyeti, Uruguay, Vanuatu'dur.

20 Ibid.

21 WIPO, "Diplomatic Conference to Conclude an International Legal Instrument Relating to Intellectual Property, Genetic Resources and Traditional Knowledge Associated with Genetic Resources", 24.05.2024, ← https://www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/gratk_dc/gratk_dc_7.pdf →, erişim tarihi: 18.08.2024.

Bu anlaşmanın önemli bir bileşeni de genetik kaynaklara erişim ve fayda paylaşımı konusundaki uluslararası işbirliğini artırmaktır. Anlaşma, ülkelerin biyolojik kaynaklarını koruma ve sürdürülebilir kullanma kapasitelerini artırmayı amaçlayan teknik ve mali destek mekanizmaları içermektedir. Bu, özellikle gelişmekte olan ülkelerin biyolojik çeşitliliği koruma ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmaktadır.

Bu tarihi anlaşma, genetik kaynaklar ve geleneksel bilginin korunması ve faydalarının adil paylaşımı konusunda önemli bir adım olup, küresel biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması için büyük bir potansiyele sahiptir.

V. Örnek Olay İncelemeleri

i. Kosta Rika: INBIO ve İlaç Şirketi Anlaşması

Kosta Rika'nın Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Enstitüsü (INBIO), bir ilaç şirketi ile biyolojik araştırma anlaşması imzalayarak biyolojik materyallerin ticari kullanımından elde edilen faydaların paylaşılmasını sağlamıştır. Bu anlaşma, yerel biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımını teşvik ederken, aynı zamanda ekonomik faydalar da sağlamaktadır²².

ii. And Dağları Ülkeleri: Genetik Kaynaklara Erişim Kontrolleri

Kolombiya, Ekvador, Peru, Bolivya ve Venezuela gibi And Dağları ülkeleri, genetik kaynaklara erişimi düzenleyen yasalar ve önlemler benimsemişlerdir.

Biyolojik araştırmaların genetik kaynak toplarken belirli koşulları karşılamaları gerekmektedir. Bu koşullar arasında genetik kaynakların kopyalarının belirlenen bir kuruma teslim edilmesi, yerel bir kurumun araştırmalara dahil edilmesi ve araştırma sonuçlarının paylaşılması gibi şartlar bulunmaktadır²³.

iii. Güney Afrika: Rooibos Çayı ve Yerli Topluluklar

Güney Afrika'da, Rooibos çayı üzerine yapılan biyolojik araştırma faaliyetleri, yerli toplulukların bilgi ve kaynaklarının korunması ve bu kaynaklardan elde edilen faydaların adil bir şekilde paylaşılması için örnek teşkil etmektedir. Yerel topluluklar, Rooibos çayının ticari kullanımından elde edilen gelirlere faydalanmaktadır²⁴.

Çeşitli ülkelerde biyolojik kaynakların ve geleneksel bilginin korunmasına yönelik uygulamaları ve politikalar bulunmaktadır. Bilhassa gelişmekte olan ülkeler, genetik kaynaklarının ve geleneksel bilgilerinin korunması bakımından hassas bir noktadadırlar. Bu nedenle yerel toplulukların haklarını korurken biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilir kullanımını teşvik eden yukarıda örneklerle açıklanan farklı yaklaşımlar, yüzyıllar sonucunda geliştirilen bilgilerin, öğretilerin ve yalnızca belirli coğrafyalarda bulunan ve yerel halkın ekonomik ve sosyolojik olarak önem at affettiği genetik kaynakların korunması için elzemdir.

22 Edward Hammond, "Amid Controversy And Irony, Costa Rica's Inbio Surrenders Biodiversity Collections And Lands To The State", 02.04.2015, paragraf 2-14.

23 EUIPO, Directorate-General For External Policies Of The Union, "Intellectual Property Rights On Genetic Resources And The Fight Against Poverty", 2011, <https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2011/457063/EXPO-DE-VE_ET(2011)457063_EN.pdf → erişim tarihi: 18.08.2024.

24 Ibid.

VI. Türkiye'nin Konumu

Türkiye, yukarıda da değinildiği üzere Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin tarafı olmasına karşın Nagoya Protokolü'nün tarafı değildir. Yine Mayıs 2024'te imzalanan WIPO sözleşmesinin de -bu makalenin yazıldığı tarih itibarıyla (Ağustos 2024) henüz- tarafı değildir.

Fakat 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu'nda ("SMK"), genetik kaynaklar ve geleneksel ürünlere atıflar bulunmaktadır. Buna göre SMK madde 2'de "*Bitki çeşidi: Bir veya birden fazla genotipin ortaya çıkardığı bazı özellikleri ile tanımlanan, aynı tür içindeki diğer genotiplerden en az bir tipik özelliğiyle ayrılan ve de-ğişmeksizin çoğaltılmaya uygunluğu bakımından bir birim olarak kabul edilen en küçük taksonomik kısım içerisinde yer alan bitki grubunu*" ifade ederken, "*Biyolojik materyal: Genetik bilgi içeren ve kendi kendine üreyebilen ya da bir biyolojik sistemde üretilebilen herhangi bir maddeyi*" ifade eder şeklinde tanımlar yer almaktadır.

SMK madde 90/4'te "*Buluş, genetik kaynağa veya genetik kaynakla bağlantılı geleneksel bilgiye dayanı-yorsa bu kaynağın nereden alındığına ilişkin açıklamaya, patent başvurusunda yer verilir.*" denmekte ve aslında WIPO anlaşması ile de güvence altına alınan kaynak gösterme hususunu 2017 yılından bu yana düzenlemektedir. Fakat mevcut yasal düzenlemelerimizde henüz genetik kaynak ve geleneksel bilgiye sahip olan topluluğa önceden bilgilendirme şartı bulunmamaktadır.

Bununla bağlantılı olarak geleneksel ürün adları TÜRKPATENT nezdinde tescil ettirilebilmektedir²⁵ Menşe adı veya mahreç işareti kapsamına girmeyen ilgili piyasada bir ürünü tarif etmek için gele-neksel olarak en az otuz yıl süreyle kullanıldığı kanıtlanan adlar, Kanun'da belirtilen şartlardan en az birini sağlaması hâlinde geleneksel ürün adı olarak tanımlanır ve geleneksel üretim veya işleme yöntemi yahut geleneksel bileşimden kaynaklanması ve geleneksel hammadde veya malzemeden üretilmiş olması kaydıyla ülkemizde tescil edilebilir²⁶. Lokum, pastırma gibi isimler geleneksel ürün adına örnek olarak verilebilir²⁷. Yabancı ülke kaynaklı başvuruların yapılması da başvuruya konu coğrafi işaret veya geleneksel ürün adının kaynak ülke ya da dâhil olduğu uluslararası topluluk tarafından korunuyor olması; denetim şartlarının kaynak ülkede sağlanmış olması ve kaynak ülke-nin, Türkiye'den yapılacak coğrafi işaret veya geleneksel ürün adı tescil başvurularına eşit koruma sağlaması şartları ile mümkündür²⁸.

SMK madde 33'e göre doğal ve beşerî unsurların bir araya gelmesi sonucu gıda, tarım, maden, el sa-natları ürünleri ve sanayi ürünlerinden şartlara uygun olanlar, tescil edilmesi şartıyla, coğrafi işaret veya geleneksel ürün adı korumasından yararlanacaklardır²⁹. Yine madde 36'ya göre ise üretici grup-ları; ürün veya ürünün kaynaklandığı coğrafi alanla ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları; ürünle ilgili olarak kamu yararına çalışan veya üyelerinin ekonomik çıkarlarını korumaya yetkili dernekler, vakıflar ve kooperatifler ve ürünün tek bir üreticisi varsa, bu

25 Uğur Aktekin, Güldeniz Doğan Alkan, "Protection of Traditional Product Names under the New IP Code No. 6769", Lexis Middle East Law, 25 Temmuz 2017.

26 Uğur Aktekin, Güldeniz Doğan Alkan "Shining light on Turkey's new IP code", Intellectual Property Magazine, Septem-ber 2017

27 TÜRKPATENT, "Geleneksel Ürün Adları", 2018, <https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/geleneksel-%C3%BCr%C3%BCn-a-d%C4%B1-nedir ->, erişim tarihi: 18.08.2024.

28 SMK madde 39.

29 Uğur Aktekin, Güldeniz Doğan Alkan, "Protection of Traditional Product Names under the New IP Code No. 6769", Lexis Middle East Law, 25 Temmuz 2017.

durumu ispat etmesi şartıyla ilgili üretici geleneksel ürün adı veya coğrafi işaret başvurusunda bulunma hakkına sahiptir³⁰.

Öte yandan ülkemiz hem genetik kaynakların hem de geleneksel bilgilerin çeşitliliği bakımından önemli bir konumdadır. Örneğin Türkiye’de, kekik gibi tıbbi bitkilerin yetiştirilmesi ve kullanımı konusunda geleneksel bilginin kullanımı önemli olmuştur. İzmir’den gelen kekik, TÜRK PATENT nezdinde coğrafi işaretle tescillenmiş olup, ticari kullanımının faydalarının yerel topluluklarla paylaşılmasını sağlamaktadır.

Türkiye’deki Antep fıstığı, coğrafi işaretli bir diğer üründür ve bu işaret, fıstığın belirli bir bölgede yetiştirildiğini ve o bölgenin özel şartlarına sahip olduğunu gösterir. Coğrafi işaretler, yerel üreticilere ekonomik faydalar sağlarken, geleneksel tarım uygulamalarının ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına katkıda bulunmaktadır³¹.

Bu kapsamda denilebilir ki SMK madde 90/4 uyarınca genetik kaynaklar ve bunlara bağlı olarak geleneksel bilgilere dayalı buluşlarda, patent başvurusu yapılırken başvuruda bu bilgilere yer vermek gerekmektedir. Öte yandan genetik kaynaklar ve geleneksel bilgileri coğrafi işaret ve geleneksel ürün adları ile de korumak mümkündür. Fakat bu korumanın kapsamının ülkemizle sınırlı kalacağını, başkaca ülkelerde koruma elde etmek için ilgili ülkelerin mevzuatlarına göre başvurular yapmak gerektiği de not edilmelidir.

Yine bitki çeşitlerinin geliştirilmesini özendirmek, yeni çeşitlerin ve ıslahçı haklarının korunması için Türkiye’de 2004 yılında yürürlüğe giren 5042 sayılı Yeni Bitki Çeşitlerine Ait Islahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun bulunmaktadır. Bu yasa ile ıslahçı hakları, korunması ve ihlaller ile ilgili müeyyideler düzenlenmiştir. Yine Türkiye 2007 yılından bu yana da UPOV Sözleşmesi’nin tarafıdır.

Islahçı hakları da tescil sistemine dayanmaktadır ve koruma tescil ile başlamaktadır. Türkiye’de tescil yetkisi, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’na ait olup bu tescil ile ikili anlaşma yapılan ve yine UPOV’a taraf ülkelerde koruma sağlanmış olmaktadır³². Koruma süresi ise ıslahçı hakkının tescilinden itibaren 25 yıl; ağaçlar, asmalar ve patates için 30 yıldır³³.

Yeni, farklı, yeknesak ve durulmuş olduğu tespit edilen bitki çeşitleri, 5042 sayılı Kanunda belirtilen diğer şartların yerine getirilmesi kaydıyla, ıslahçı hakkı verilmesi ile korunmaktadır. Yenilik kriterinin nasıl değerlendirmeye alınacağı ise 5042 sayılı Kanun’un 5. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre bir çeşidin çoğaltım veya hasat edilmiş materyali; ıslahçı hakkı için başvurunun yapıldığı tarihten geriye doğru yurt içinde bir yıl, yurt dışında dört yıl, ağaç ve asmalarda altı yıl öncesine kadar kullanım amacıyla hak sahibi tarafından veya onun rızasıyla satılmamış veya umuma sunulmamış ise çeşit yeni kabul edilecektir.

Özellikle ıslah faaliyetlerinin uzun süreli yatırımlar ve özel bilimsel ekipmanlar ve nitelikli iş gücü gerektirdiği ve başarısız sonuçların alınmasının da mümkün olduğu göz önüne alındığında, geliştirdiği

30 Ibid.

31 WIPO websitesi, “WIPO Member States Adopt Historic New Treaty on Intellectual Property, Genetic Resources and Associated Traditional Knowledge.” ←<https://www.wipo.int/tk/en/genetic/#:~:text=They%20include%2C%20for%20example%2C%20microorganisms,events%2C%20plasmids%2C%20and%20vectors>→, erişim tarihi: 18.08.2024.

32 5042 sayılı Yeni Bitki Çeşitlerine Ait Islahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun madde 4.

33 5042 sayılı Yeni Bitki Çeşitlerine Ait Islahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun madde 10.

bitki çeşidi üzerinde ıslahçıya belirli bir süre boyunca 5042 sayılı Kanun uyarınca tekel hakkı tanınması nitelikli çalışmaların teşvik edilmesini sağlamaktadır³⁴.

Yine 2012 yılından bu yana yürürlükte bulunan Yerli Evcil Hayvan Genetik Kaynaklarının Kullanılması Ve Yurt Dışına Çıkarılması Hakkında Yönetmelik'i de yerli evcil hayvan genetik kaynaklarının ("YEHGK") kullanılması ve yurt dışına çıkarılması ile ilgili usul ve esasları düzenlemektedir. Bu Yönetmelik'e göre YEHGK'ların yurtdışına çıkarılması kati suretle Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın onayına tabii hale getirilmiştir. Yönetmelik'e göre gerek yerli gerek ise yabancı uyruklu tüzel kişiler tarafından Türkiye'de yürütülecek bilimsel araştırmalar için YEHGK kullanım izin başvurusu yapılmalıdır.

Görüldüğü üzere ülkemizde coğrafi işaret, geleneksel ürün adları ve ıslah edilmiş yeni bitkilerin tescil edilmesi mümkün olup YEHGK de yönetmelik ile korunmakta ve denetime tabii tutulmaktadır. Fakat mevzuatta, folklor ifadelerinin korunmasına dair bir düzenleme bulunmamaktadır. Folklor ifadeleri bakımından son derece zengin olan Türkiye'de bu ifadelerin korunması için de gerekli kanuni düzenlemelerin yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

Ülkemizin kaynaklarının çeşitliliği göz önüne alındığında, genetik kaynak ve geleneksel bilgilerin korunması için yerli halkın önceden bilgilendirilmesi ve onayının alınması gibi önleyici mekanizmalar ve dijital kütüphanelerin oluşturulmasının da oldukça faydalı olacağı açıktır.

Sonuç

Genetik kaynaklar ve geleneksel bilginin korunması, geçmişten bu yana çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Fakat yakın zamanda 15 WIPO üye ülkesi tarafından imzalanan anlaşma, uluslararası işbirliğinin artırılması, ülkeler ve uluslararası organizasyonlar arasında politikaların ve uygulamaların uyumlu hale getirilmesini sağlayarak önemli bir adım olacaktır. Ayrıca, ulusal ve uluslararası düzeyde yasal ve kurumsal çerçevelerin güçlendirilmesi, genetik kaynakların ve geleneksel bilginin korunması için kritik öneme sahiptir. Yerel toplulukların kapasitelerinin artırılması da, bilgilerini etkili bir şekilde korumalarını sağlayacak ve bu kaynaklardan adil bir şekilde faydalanmalarının önünü açacaktır. Sürdürülebilir uygulamaların teşvik edilmesi ve bu bilgiyi elinde bulunduran topluluklarla faydaların adil bir şekilde paylaşılması da son derece önemlidir.

Türkiye, genetik kaynaklar ve geleneksel bilginin fikri mülkiyet haklarıyla korunması konusunda gelişmeye açık bir ülke olarak, WIPO anlaşması gibi uluslararası düzenlemelerden gelecekteki faydaları görecektir önemli bir konumdadır. Bu tür anlaşmaların Türkiye'de yasal ve kurumsal çerçeveleri güçlendirmesi ve yerel toplulukların kapasitelerini artırması beklenmektedir. Genetik kaynakların sürdürülebilir ve adil kullanımının teşvik edilmesiyle, kültürel mirasın korunması, ekonomik kalkınmanın teşviki ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması yönünde önemli adımlar atılabilir. Küresel olarak artan ilgi ve farkındalık, tüm paydaşların haklarının ve çıkarlarının korunması için sürekli bir çaba ve yenilik gerektirecektir.

*Avukat, Gün + Partners, guldeniz.dogan@gun.av.tr

**Avukat, Gün + Partners, bengu.sen@gun.av.tr

34 N. Ayşe Odman Boztosun, "Islahçı Hakkı", Ankara 2006, sayfa 37.

AIPPI TÜRKİYE

FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI KORUMA DERNEĞİ AIPPI Türkiye Ulusal Grubu

26 Eylül 2008 tarihi itibarıyla tüzel kişilik kazanmış bulunan ve T.C. Kanunlarına göre kurulu bağımsız bir dernek olarak Fikri Mülkiyet Hakları Koruma Derneği, Uluslararası AIPPI Derneği ile işbirliği içerisinde, AIPPI Türkiye Ulusal Grubu misyonunu da üstlenmiş bulunmaktadır.

AIPPI Türkiye Fikri Gündem Ekibi

Alara Naçar Seçkin (alara.nacar@nsn-law.com)

Büşra Bıçakcı (bbicakci@morogluarseven.com)

Deniz Merve Ersoy Pınar (deniz.pinar@gpk-law.com)

Esra Böğürcü Süngerli (esra@juniper-ip.com)

Gülçen Atasever Başcı (gulcen.atasever@ankarapatent.com)

Mine Akarsu (mine@akarsu.av.tr)

Melike Şahin (melike@akarsu.av.tr)

Mustafa Çağatay Akbaş (mustafa.akbas@desin.av.tr)

Sevda Kalyoncu (sevda.kalyoncu@grupofis.com)

Yasemin Özdemir (info@iplunar.com)

Kapak Fotoğrafı

Esra Böğürcü Süngerli, Rodos, 2024

Tasarım ve Uygulama

Feyza Çanaklı feyzalal@gmail.com

Fikri Gündem’de yayımlanan yazılar AIPPI Uluslararası ve/veya AIPPI Türkiye adına bağlayıcı olmamakla birlikte yazılar AIPPI Uluslararası ve/veya AIPPI Türkiye’nin resmi görüşü olarak nitelendirilemez. Yazılar yazarların kişisel görüşünü yansıtmakta olup, yazılara ilişkin her türlü sorumluluk tümüyle yazara aittir.

Önümüzdeki sayılarda Bülten çalışmamıza katkıda bulunmak isteyen üyelerimizin fikrigundem@aippiturkiye.org mail adresi üzerinden iletişime geçmeleri rica olunur.

FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI KORUMA DERNEĞİ AIPPI Türkiye Ulusal Grubu

Altıntepe Mah. İstasyon Yolu Sk. No:3/1-130 Maltepe, İstanbul

www.aippiturkiye.org

twitter.com/aippiturkiye instagram.com/aippiturkiye linkedin.com/aippiturkiye